

Methodological materials that accompany the formation and self-development of socio-reflexive competence of future teachers are implemented in the context of programs of educational disciplines and self-education activities of students.

We believe that the priority direction in the development and self-development of the student's socio-reflexive competence is the search for ways of levelling the subject-centric approach in the system of teacher training, and of the informational and reproductive method of studying the educational material respectively. It is also important to strengthen the personal orientation of the process, its focus on the formation of professional competencies, with the social-reflexive competence to be in a prominent place.

Key words: *social reflection, social reflexive competence, competence education, self-analysis, methodical support.*

УДК 371:09

DOI:10.32626/2309-9763.2018–25.132-137

Лариса Орехова
Larysa Oriekhova

СИСТЕМА ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

THE SYSTEM OF INCREASING PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS IN THE SECOND HALF OF THE XIXth – THE FIRST HALF OF THE XXth CENTURY

У статті розглядається система навчання, форми, методи та методичне забезпечення підвищення професійної підготовки вчителів у досвіді роботи таких видатних педагогів-просвітителів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, як К. Ушинський, М. Корф, Б. Грінченко, Х. Алчевська.

Ключові слова: *освітня діяльність, земські та міські організації, курси-з'їзди, недільні школи.*

У другій половині ХІХ століття, коли відбувався інтенсивний економічний, промисловий підйом розвитку країни, що вимагав кваліфікованих освічених робітників, виникла необхідність створити школи при фабриках і заводах, а також професійні навчальні заклади. Тому підвищенням рівня освіти поряд із церковнопарафіяльними школами, міськими училищами, стали активно займатися земські та міські організації, інтелігенція, наукові та громадські товариства, об'єднання заможних промисловців.

На той час важливою частиною земської освітньої діяльності була робота з підвищення професійного рівня учителів. Багато педагогів-просвітителів (Х. Алчевська, Б. Грінченко, К. Ушинський, М. Корф, Софія Русова) відзначали, що саме від учителя, його рівня освіченості, професійної підготовки, залежить якість навчання дітей, а значить – і майбутнє країни. Тому *метою нашої статті* є аналіз змісту педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо підвищення професійного рівня учителів.

У 1864 році була прийнята шкільна реформа. Після цього земства почали створювати народні школи, і разом із тим виникла потреба у великій кількості кваліфікованих учителів, які б забезпечували високий рівень навчання. Але в них виникла проблема щодо підготовки вчителів для народних училищ, оскільки не мали права готувати їх. На той час розвиток державної системи педагогічної підготовки фахівців не задовільняв потреб школи. У сільських училищах доводилося брати на посаду викладача людей, які були малограмотними, тому і рівень викладання був невисоким. Таким чином, щоб покращити викладання в народних

училищах, треба було земствам створювати курси підвищення професійного рівня вчителів. Ця робота проводилася земствами у вигляді літніх учительських курсів. Їх засновниками стали видатні педагоги-просвітителі другої половини XIX століття К. Ушинський та М. Корф.

У своїй книзі “Русская начальная школа” М. Корф детально описав розпорядки народної школи у педагогічному, адміністративному та фінансовому плані. Ця книга стала посібником для всіх земських та громадських діячів, котрі присвячували себе новій справі – створенню народної школи. Великий педагог К. Ушинський писав, що “прочел [книгу] с большим интересом. Она несомненно принесет огромную пользу всем тем земствам, в которых есть порядочные люди, понимающие всю важность народной школы. Я сам нашел в ней много нового для себя, потому что Вы взглянули на дело глазами практика, не затуманенного никакими предвзятыми теориями, что большею частью случается с людьми, пишущими по тому же предмету” [8, с. 83]. Ця книга стала головною для всіх діячів народної освіти.

Микола Олександрович Корф, як і видатні педагоги-просвітителі того часу: Х. Алчевська, Б. Грінченко, К. Ушинський, Софія Русова, працював одночасно в декількох напрямках. Це – створення народної школи, забезпечення її науковою, методичною і навчальною літературою, професійна підготовка вчителів. Він знайомив громадськість і вчителів-земців зі своїми статтями, ідеями, які втілював у практику земських і міських установ Росії.

Робота з підвищення професійної підготовки народних учителів була одна з найважливіших у діяльності М. Корфа. Він розпочав її у своєму маєтку Нескучному. Сюди приїздили вчителі та кандидати на посаду вчителя. Педагог екзаменував їх, визначав рівень підготовки. У тому випадку, якщо це був низький рівень, М. Корф навчав основам викладання в початковій школі, використовуючи нові методики навчання. У кінці навчання Корф видавав свідоцтво про підвищення кваліфікації, яке цінувалося більше, ніж державний диплом. Учителі, які закінчили ці курси, були найкращими народними педагогами.

На жаль, у такий спосіб можна було навчити дуже обмежену кількість учителів. Микола Олександрович висунув ідею регулярного періодичного проведення вчительських курсів-з'їздів. Він обґрунтував необхідність такої роботи і заклав основи її практичного проведення.

У 1867 році у своєму маєтку Нескучному М. Корф провів свій перший учительський з'їзд. Він тривав лише один день. На ньому були присутніми дванадцять учителів, три шкільних попечителя й декілька осіб, що цікавилися справою народної освіти. Учителі обговорили програму початкової школи, принципи складання шкільного розкладу, обмінялися досвідом щодо застосування звукового методу навчання грамоті. У наступні три роки поспіль М. Корф також проводив з'їзди народних учителів. Ці зібрання він організовував за власні кошти, які отримував від видання своїх книг.

Ця ідея вчительських курсів-з'їздів знайшла підтримку і втілення всіма земствами імперії. Губернські земства України в 1873-1875 роках прийняли рішення про щорічне проведення короткострокових учительських курсів під час літніх канікул. Курси проводилися протягом усього існування земств.

За цей період курси для народних учителів змінювалися, набували нових форм і наповнювалися новим змістом роботи. З самого початку курси носили виключно практичний характер. На них проводилися заняття у формі відкритих уроків. Після уроків слухачі детально обговорювали їх, проводили бесіди з керівником про методики викладання у початковій школі. Одночасно проводився аналіз педагогічних посібників, статей і журналів. Основними посібниками були твори К. Ушинського “Родное слово”, “Детский мир”, його методичні вказівки з початкового навчання “Руководство для преподавания по “Родному слову”, годы первый, второй и третий”. “Антропология” та книги М. Корфа “Наш друг” і “Руководство к обучению грамоте”.

“Родное слово” К. Ушинський складав ще у ті часи, коли земських шкіл ще не було, і тому він писав свою книгу для міських шкіл, де навчалися діти міщан, чиновників і молозamoжніх дворян. Але “Родное слово” виявилось корисним і для сільської школи. К. Ушинський був дуже вражений, коли дізнався зі звітів Миколи Олександровича Корфа про використання

його “Родного слова” в земській школі. “Что касается до применений моего “Родного слова” о которых я читал в Ваших отчетах, – писал К. Ушинский у листі до педагога від 23 лютого 1870 року, – то могу сказать, что применений сделано гораздо больше, чем я сам мог рассчитывать, ... неожиданно для меня самого” [8, с. 80].

Ідеї К. Ушинського у своїх працях продовжив М. Корф. Він написав книгу “Наш друг” та посібник до неї “Книгу для учащихся” [9, с. 448-450]. “Наш друг” виконував роль першої книги для читання, яка передувала вивченню “Родного слова”. Ця книга стала другом сільських дітей, їх помічником, порадиником і керівником у всіх питаннях, які хоч якось торкалися життя мешканців села в домашньому, господарському, моральному та громадському ужитку. Усі статті книги містять зрозумілу, цікаву та корисну інформацію в доступній для дітей формі.

Так само і посібник для вчителів – “Книга для учащихся” – написаний після поглибленого вивчення усієї роботи народних учителів, їх проблем, помилок, недоліків у роботі. Книга стала підсумком тривалої та кропіткої роботи з учителями, яку декілька років поспіль педагог проводив у своєму маєтку Нескучному, у школах Олександрівського повіту, що знаходились під його опікуванням і регулярним інспектуванням.

Коли писалися книги “Наш друг” і “Книга для учителей”, ще не було усталеної програми для народних шкіл і вчительських семінарій. У цих освітніх закладах організована, системна робота тільки починалася. М. Корф своїми книгами визначив цілі, завдання і спрямував процеси її розвитку. Відповідно з новими умовами доповнив зміст роботи К. Ушинського про організацію навчального процесу в вчительських семінаріях.

К. Ушинський та М. Корф заклали основи нових прогресивних методик початкового навчання, що взаємодоповнювали і взаємозбагачували одна одну. Свого часу К. Ушинський прагнув розробити “русскую грамматику или лучше сказать первоначальный курс, который мог бы дать ученику возможность не затрудняться в употреблении письменного языка” [8, с. 79]. Свій посібник із навчання грамоти педагог орієнтував на вчителів початкових училищ і студентів вчительських семінарій. Адже зміст посібника значно перевищував програму початкового народного училища і вимоги до рівня знань її учнів. “Конечно, она [грамматика] не нужна для народных школ, где орфография, насколько ее нужно для того, чтобы понимать написанное, должна быть усваиваема практически. Но для учительских семинарий и для учителей сельских школ знание русской грамматики я считаю необходимым... Полагаю, кроме того, что толковый учитель найдет в моей книге много полезных упражнений для учеников” [8, с. 80].

М. Корф розробив свій метод навчання грамоти – звуковий, який своєю простотою і результативністю відрізнявся від вже існуючих у той період методів, які ґрунтувалися на зазубрюванні. За визначенням К. Ушинського, “это руководство имеет чисто практическую цель, и потому Вы из самой практики могли убедиться что она составлена очень хорошо... Цель звуковой методы – чисто практическая, и если эта цель достигается, то и все сказано” [8, с. 80].

Актуальною і сьогодні, а особливо у той час була і є книга К. Ушинського “Антропология”. У другій половині XIX – першій половині XX століття ця книга широко використовувалася керівниками земських педагогічних курсів: під час обговорення уроків, аналізу методик викладання, у бесідах із учителями. У 80-х і 90-х роках XIX століття земства змушені були припинити роботу з підвищення професійної підготовки народних учителів. Відновилася ця робота у другій половині 90-х років. На той час склалися нові соціально-політичні умови, які потребували нових методів навчання, оновлення навчальної та методичної літератури, новий рівень професійної підготовки народних учителів.

За час запровадження шкільної реформи сформувалася власна педагогічна школа. У цей період ученими та педагогами було створено міцну педагогічну скарбницю для подальшого розвитку різних галузей педагогічної науки. Разом з тим стали доступними твори західноєвропейських педагогів, творами та методиками яких було заборонено користуватися довгий час. Лише незмінним залишилося ставлення земств до народного вчителя як до головного

діяча в навчанні та вихованні учнів. Проведення педагогічних курсів потребувало витрачання земствами значних коштів. Для викладання на курсах запрошувалися видатні педагоги, професори та викладачі університетів і спеціальних педагогічних закладів. Вони вважали роботу на курсах підвищення професійної підготовки народних учителів, спілкування з ними – “живим джерелом” для подальшого розвитку педагогічної теорії та практики педагогічної науки.

Одночасно у цей період активно розвивалася громадська просвітницька діяльність щодо відкриття нових закладів освіти. Значного поширення наприкінці XIX – на початку XX століття у містах України набули недільні школи, або школи для дорослих. Недільні школи засновувалися як державою, так і міськими та сільськими громадами, а також окремими особами.

Особливої популярності з 1862 р. серед таких закладів набула харківська жіноча безплатна недільна школа Христини Данилівни Алчевської. До 1870 р. школа працювала нелегально вдома у Алчевської, а потім перемістилася у приміщення початкового училища. У школі навчалися і такі учениці, яким було по сорок років. Одним із перших недільну школу Алчевської відвідав восени 1870 р. і восени 1871 р. видатний педагог-методист М. Корф. Порівнюючи результати цих відвідувань, М. Корф зауважив: “Харківська недільна школа зробила великий крок уперед: із школи грамотності перетворилася у повну елементарну школу, яку варто відвідати кожному, бачити на ділі застосування кращих методів навчання з усіх предметів елементарного курсу” [11, с. 215]. А через 10 років М. Корф писав, що Харківська недільна школа, десятирічному досвіду якої Україна зобов’язана за розробку питань організації недільних шкіл, і за розробку програм, “безумовно заслуговує в багатьох відношеннях називатися зразковою” [11, с. 215].

Харківська жіноча недільна школа вважалася не тільки зразковим навчальним закладом нового типу, а також своєрідним громадським методичним та об’єднуючим центром недільних шкіл усюю Україною. Цей центр відіграв велику роль у їх розвитку та поширенні, у становленні майбутньої системи освіти дорослих. Це підтверджують документи про зв’язки Харківської недільної школи з навчальними закладами такого типу багатьох губерній Росії, культурних центрів Білорусії, Грузії, Казахстану, Киргизії, а також Франції, Польщі, Німеччини тощо.

Як керівник, Х. Алчевська визначала діяльність школи як громадську. Школа була відкрита для всіх, хто намагався підвищити свій рівень майстерності, отримати досвід керування такими типами навчальних закладів, і уважно прислуховувалася до порад і зауважень щодо своєї діяльності. Для популяризації своєї недільної школи Х. Алчевська організувала різноманітні вітчизняні та зарубіжні виставки, постійно публікувала матеріали методичного характеру, складала анкети, збирала статистичні дані. Усе це зробило Харківську недільну школу за висловленням самої Христини Алчевської, немов би маленьким “міністерством недільних шкіл”. Х. Алчевська одна із перших педагогів звернула увагу на проблему методики навчання дорослих, саме чому й як повинні навчати у недільних школах дорослих. Чим навчання дорослих відрізняється від навчання дітей. На її думку, навчання повинно вестись рідною мовою, послідовно, доступно. У навчальному процесі повинні застосуватися найефективніші прийоми, форми й методи навчання. У Харківській недільній школі дуже багато уваги приділялося практиці, тому постійно використовувалися словесні та практичні методи навчання. Учні навчали висловлювати свою думку, мислити, аналізувати явища, події, опелювати фактами, робити висновки, використовувати пошукові засоби і методи.

Уже в перші роки офіційного існування Харківської недільної школи її вчителі наполегливо працювали над складанням планів і програм викладання. Так, у 1885 році вчителі Харківської недільної школи Х. Алчевської здійснили перше видання створених і апробованих ними “Програм із усіх предметів навчання в недільній школі для дорослих і малолітніх учнів”.

У багатьох недільних школах України за цими програмами велося викладання всіх дисциплін. Ці програми проіснували тривалий час, що вказує на правильний аналіз умов, чинників, багаторічного педагогічного досвіду учителів, правильне застосування дидактичних принципів, методів і засобів навчання. Рекомендувалися найкращі посібники, за

якими велося навчання: “Рідне слово”. “Дитячий світ” К. Ушинського. У Харківській недільній школі Алчевської було започатковано метод пояснювального читання і бесіди. Із багатьох предметів були розроблені і апробовані безпосередньо в школі програми бесід і методичні вказівки щодо їх проведення.

Учителі школи Х. Алчевської широко використовували принцип наочності навчання і рекомендували використовувати його на різних етапах навчання, а також на різних предметах. На виставках і бесідах демонструвалися і рекомендувалися наочні посібники, які найефективніше слід використовувати на конкретному занятті з конкретного предмету.

Окрім навчальної роботи, Алчевська багато уваги приділяла критико-бібліографічній роботі. Керівним центром такої роботи виступала бібліотека. На думку Х. Алчевської, така робота вчить думати, аналізувати події, факти, побити висновки. Усе це стало передумовою для розробки і вдосконалення позакласного читання; проведення бесід і складання відгуків, анотацій на прочитані книжки; створення критико-бібліографічного покажчика “Що читати народові?”; створення тематичних і загальних каталогів, рекомендаційних списків літератури.

Таким чином, Х. Алчевська винайшла новий метод у керуванні навчанням учнів – метод перепитування прочитаного. Такий метод крім прямої мети – перевірки прочитаного, одночасно допомагав вивчити читача. Х. Алчевська брала активну участь у становленні системи “педагогічні збори”. На них розв’язувались усі питання, що поступово виникали у процесі навчання, у викладацькій діяльності, організаційні та життєві питання учнів, питання матеріального та методичного забезпечення навчального закладу.

Багато уваги приділялося в Харківській недільній школі підвищенню професійного рівня, самоосвіті вчителів. Саме для цього з перших років існування школи окремо створювалася бібліотека для вчителів, яка складалася з періодичних видань як вітчизняних, так і зарубіжних. Самоосвіті вчителів також сприяло читання і обговорення на зборах педагогічних щоденників. У школі Х. Алчевської до них ставились надзвичайно уважно: “Довіряючи педагогічному щоденнику свої промахи і удачі, свої погляди і міркування, спостереження і висновки, учителька звикає ставитись до справи розумно, критично; вона завжди тоді матиме під рукою матеріал, який дасть можливість порівняти минуле з сучасним, відчутно перевірити рух вперед – як власний, так стосовно до своєї справи. Щоденник повинен допомагати з’ясувати ставлення вчителів до школи, до учениць, нарешті, він допоможе виявити характер, здібності, індивідуальні якості кожної учениці”. – з’ясовувала Христина Данилівна [1, с.127]. Учительками недільних шкіл під її керівництвом було укладено три “Книги для дорослих”. Кожна книга містила багато цінного для виховання молоді в дусі демократичних ідей.

У Харківській недільній жіночій школі прищеплювалась учням любов до рідної мови. Очолюючи недільну жіночу школу, Х. Алчевська показала себе талановитим педагогом, методистом, організатором народної освіти.

Заслуга Алчевської полягала насамперед у тому, що вона, незважаючи на заборону і переслідування царськими властями, зуміла відстояти свою школу, яка понад півстоліття, особливо на другому етапі визвольного руху, відіграла важливу роль у боротьбі прогресивної громадськості за поширення освіти і знань серед бідного народу, за розвиток і популяризацію недільних шкіл усієї України. Постійно збагачуючи досвід і творчо вдосконалюючи систему роботи, Харківська недільна школа стала провідною у розробленні основних питань із організації та навчання дорослих.

Отже, у педагогічній думці другої половини XIX – початку XX століття визначалися не тільки напрями роботи з підвищення рівня освіти, а також різноманітні та найефективніші форми підвищення професійного рівня учителів. Адже постать учителя виступає головним стрижневим елементом усієї системи освіти. Досвід видатних просвітителів-педагогів, педагогічні праці можуть бути успішно застосовані в сучасних умовах, адже їх імена добре знані і в наш час: К. Ушинський, М. Корф, Б. Грінченко, Х. Алчевська та інші.

Список використаних джерел

1. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания / Х.Д. Алчевская. – М. :Тип. Т-ва Сытина, 1912. – 466 с.
2. Бадья Л.А. Літні земські педагогічні курси для вчителів народної школи в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття / Л.А. Бадья // Рідна школа. – 2007. – №3. – С. 71-73.
3. Березовська Л. Шкільна реформа 60-х років XIX ст.: причини, хід і напрями / Л. Березовська // Шлях освіти. – 2004. – №4. – С. 38-42.
4. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні: (Етапи і особливості) / Л.П. Вовк – Київ : Міжнар. фін. агенція, 1997. – 179 с.
5. Каптерев. История русской педагогики. – Гл.XVII. Народная школа, земство и правительство / Каптерев // Педагогика. – 1995. – №3. – С. 82-89.
6. Корф Н.А. Учительские съезды. / Наше школьное дело: Сб. статей по училищеведению / Н.А. Корф. – М. : Изд. Братьев Салаевых, 1873. – С. 25-36.
7. Кушніренко І., Напівзабуті імена... / І. Кушніренко, В. Жилінський.– Запоріжжя : Дніпровський металург, 2004. – 118 с.
8. Песковский М.Л. Барон Николай Александрович Корф в письмах к нему разных лиц / М.Л. Песковский. – СПб. : Издание редакции журнала “Русская старина”, 1895. – 258 с.
9. Песковский М.Л. Барон Николай Корф. Его жизнь и общественная деятельность. – Песталоцци. Новиков. Каразин. Ушинский. Корф: Биографические повествования. – Челябинск: Урал, 1997. – С. 396-500.
10. Українки в історії /За заг. ред. В. Борисенко. – Київ, 2004.
11. Українська педагогіка в персоналіях : Навч. посіб. : У 2-х кн. – X-XIX століття . Кн.1/ За ред. О.В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – 624 с.

In the second half of the XIXth – early XXth centuries, in connection with the intensive economic recovery of the country, which demanded skilled educated workers, there was a need to establish schools at factories and factories, as well as vocational schools. Therefore, an increase in the level of education, along with church parish schools, city schools, began to actively engage in rural and urban organizations, intellectuals, scientific and community associations. An important part of the education of the zemstvo was the work on improving the professional level of teachers. Many pedagogues-educators (Kh.D. Alchevska, B.Hrinchenko, K.D.Ushynskiyi, A.M.Korf and S.O. Rusova) noted that it is from the teacher, his level of education, vocational training, the quality of teaching of children depends, and means – and the future of the country. Therefore, the purpose of our article is to analyze the content of the pedagogical thought of the second half of the XIXth – early XXth centuries to improve the professional level of teachers.

At that time, the development of the state system of pedagogical training of specialists did not eliminate the need for schooling. In rural schools, it was necessary to take teachers of people who were illiterate, so the level of teaching was low. Thus, in order to improve teaching at the national schools, it was necessary for zemstvos to create courses for improving the professional level of teachers. This work was carried out by zemstvos in the form of summer teacher courses. Their founders were prominent pedagogues-enlighteners of the second half of the nineteenth century, K.D. Ushynskiyi and M.O. Korf.

Much attention was paid by Kh.D. Alchevska in the Kharkiv Sunday School for raising the professional level, self-education of teachers. It was for this purpose that from the very first years of the school's existence a library for teachers was created, which consisted of periodicals both domestic and foreign. Teachers' self-education also facilitated reading and discussion at the pedagogical diaries. Thus, in the pedagogical thought of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, not only the directions of work on raising the level of education were determined, but also the various and most effective ways of raising the professional level of teachers. The experience of prominent pedagogues can be successfully applied in modern conditions, because their names are well-known in our time: K. Ushynskiyi, M. Korf, B. Hrinchenko, Kh. Alchevska and others.

Key words: educational activity, rural and city organizations, congresses, Sunday schools.